

Obitelj i ratni stresori

Nikola Mandić

Psihijatrijska klinika Kliničke bolnice Osijek

Izvorni znanstveni rad

UDK 615.869:355

Prispjelo: 13. prosinca 1993.

Autor prikazuje psihodinamiku čovjekova razvoja u povoljnim uvjetima, od gamete do zrelosti i kreativnosti, koje nikada nisu konačne. Socijalizaciju, civilizaciju i kulturu vidi kao rezultat stečene čovjekove prilagodljivosti. Na životnom putu, kojega sâm i uz pomoć drugih stvara, čovjek je u povijesnom smislu sporo kotrljajuće ali trajne promjene.

Međutim, rat se suprotstavlja razvoju čovjeka, civilizaciji, socijalizaciji i kulturi. Autor vidi

obvezu čovjeka bez obzira na dob, spol i rasu kao pojedinca i humane zajednice kao cjeline, u pružanju aktivnog otpora i konfrontaciji začetnicima i protagonistima rata i nepovoljnim uvjetima razvoja čovjeka. Rad specijalno govori o razvoju djeteta u povoljnim i nepovoljnim uvjetima.

Ključne riječi: obitelj, ratni stresori

DJECA, RODITELJI I OBITELJ

Obitelj je osnovna sociokulturna jedinica. Sa dinamičkog stajališta ona je specifična mala grupa, određena biološkim i socijalnim razvojem, te generacijskom i spolnom podjelom. Obitelj je zametak socijalne organizacije, a roditelji su sociokulturni, kao što je sociokulturna i biološka gameta.

Dječja konstitucija rođenjem i temperamentom, istinski i potpuno, prolazi s roditeljima faze razvoja i ovisi o roditeljskom držanju i ponašanju, reaktivno i interaktivno, o njihovim kapacitetima doraslosti potrebama djeteta i potpunog stapanja prema uspostavljanju obiteljskih interakcijskih modela. Roditeljstvo počinje svjesnom pripremom, prenatalnom brigom i programom rođenja, kohezivnim dijadnim odnosom, koji se kreće preko fleksibilnih i nestabilnih, ali uvažavajućih trijadnih odnosa, koji vode prema paru.

Djeca u obitelji opserviraju i uče što njihovi roditelji kao ljudski rod, kao ljudi, mogu i kako se oni ponašaju, koliko su doista oni ljudski. (16)

Razvoj ličnosti djeteta se nastavlja kroz imitaciju i identifikaciju, te tako mnogo ovisi od roditeljskih individualnih osobina i njihovih bračnih i obiteljskih interakcija ponašanja. Djeca opserviraju i apsorbiraju načine obrane.

Zrelo vođenje, kao funkcionalna nužda u ljudskim grupama, je briga oko uvažavanja potreba i zadovoljstava, emocionalno primjerenih obiteljskoj situaciji reda, unutar njemu sustavu raspodjele obiteljskih mogućnosti u učenju i podržavanju dis-

cipline i obiteljskih obveza. Bračni partneri mogu po izboru pripremati i modificirati svoje zatvorene obiteljske veze sa svojom djecom tek kada su fizički i emocionalno emancipirani.

Dijete ne traži samo hranu. Dijete traži i majčinu motivaciju, volju, određenu razinu sigurnosti, povezivanje majke u simboličko jedinstvo s djetetom, tako da uzajamno i istovremeno nastaje olakšanje gladi djeteta i napetosti dojke majke, sve uz pomoć supruga i drugih članova obitelji. Pomaganjem i brigom o tijelu stimulira se socijalno ponašanje. Dijete se priprema za odnos i govor, a zajedničko uzimanje hrane (jela) nije samo kalorijski ritual, nego i značajni događaj u životu obiteljske komunikacije. To je usvajanje, interakcija i zajedničko opuštanje. Početak povjerenja djeteta u ljudski razvoj počinje hranjenjem, a briga i njega potiču kulturaciju.

Majka-dijete-jedinstvo, čistoća, stjecanje svijesti o tijelu i upravljanje tijelom i funkcijom sfinktera; uvažavanje sitosti; pomaganje djetetu u hodu i govoru; davanje i primicanje predmeta djetetu koje ono ne može doseći; adaptiranje primjerenom vizualnim, slušnim i kinetičkim iskustvima djeteta - nastaje iz brige obitelji ili supstituta obitelji.

Iz tjelesne intimne zatvorenosti i privrženosti s majkom nastaje emocionalna intimnost između članova obitelji.

Napuštanje dojenja ili odvikavanje od dojenja ima snažne odnosne implikacije kao prototip rješavanja separacijskih kriza, koje karakteriziraju personalni razvoj i obiteljsku evaluaciju. Njega i odvikavanje od dojenja i brige za zadovoljstvo djeteta određuje

kapacitet za frustraciju. Djeca mogu biti odvojena, ali ne i sama. Frustrirana i kažnjena djeca mogu obasuti roditelje ljutnjom i bijesom zbog gubitka vjere u njih. Međutim, kompetentno odgajanje i briga u obitelji uče djecu da ne smiju tako reagirati. Iz roditeljske ljutnje i frustracije djeca uče granice provokativne snage i osvješćuju granice između sebe i drugih. Dječje proživljavanje bola akutnog gubitka dobrog osjećanja ili zadovoljstva s drugim značajnim osobama (roditeljima), bez gubitka vjere i povjerenja u nastavak odnosa i krajnje obnove dobrog osjećanja - je majstorstvo separacije.

Kroz iskustvo separacije djeca uče i rastu, postaju više sposobna izbjegavati neke nesposobnosti i postaju manje ranjiva u slijedu separacije ili emocionalne razdvojenosti. Djeca su spontano više usmjerena prema vještinama koje treba podržavati.

To majstorstvo separiranja mora biti podržavano mogućnostima opservacije, imitacije i eventualne internalizacije kako se drugi članovi ogledaju (nose) s frustracijom i separacijom. Uključivanjem u komunikaciju počinje racionalno učenje. Dijete pronalazi svoje mjesto u obitelji sa zadovoljavajućom sigurnosti i zadovoljstvom uz pomoć roditelja i obitelji i tek tada se počinje kretati izvan obiteljskog kruga, bez otvaranja dodatne tjeskobe. Domaći se toga mjesta u obitelji i adekvatne emocionalne udaljenosti od oba roditelja, znači ovladati i upravljati svojim tijelom, prehranom, oblačenjem, uređenjem sebe i proći edipsko pripojenje preko erotizirane primarne zatvorenosti i ući u odnose. Obitelj pomaže djetetu u internalizaciji tabua incesta verbalno i neverbalno i baš nesvjesno s integrirajućim postupnim postignućima stalnosti mentalnog života. Siguran roditeljski spolni identitet pomaže djetetovu jedinstvu.

Roditelji, prije svega majka, sa sposobnostima ljubavi, objektivnosti i vjere, osiguravaju prikladne uvjete djetetu za osjećanje ljubavi i sreće, upotrebu uma i razvoj kreativnih sposobnosti. Dijete će od magijske svemoći prirođenog neznanja postupno otkrivati svijet i odnose, te postizati zadovoljstvo organskih nagona i racionalnih strasti. Ono će, prihvaćanjem uloge majke, uspješno savladati (prebroditi) paranoidno-shizoidnu i depresivnu poziciju, a prihvaćanjem uloge oca postati član grupe. U obiteljskoj grupi će naučiti prepoznavati svoje uloge i potrebe preko razumijevanja uloga i potreba drugih. Ulaskom u druge, izvanobiteljske grupe, dijete će vidjeti sebe i druge, ne prema željama, nego prema realitetu. Ono će vjerovati u svoje mogućnosti i mogućnosti drugih, u misao i mogućnosti čovječanstva. Na ovom putu sazrijevanja dijete postiže zadovoljstva i kapacitete objektivnosti i vjerovanja.

Dijete tako iz nade razvija volju, upoznaje svrhu, postaje kompetentno i ulazi u grupu, upoznaje ljubav

i brigu, a odgojem, razmišljanjem, iskustvom i ljubavlju prema znanju ide k mudrosti i odraslosti (1, 2, 4, 6, 7, 8, 11, 14).

Socijalizacija, civilizacija i kultura

Čovjek živi u grupi: obiteljskoj, školskoj, profesionalnoj, religijskoj, političkoj, nacionalnoj, internacionalnoj i uopće u ljudskoj zajednici. Razvija se u smjeru više slobode odabirom i intenzitetom veza. Grupni odnosi i odnosi u grupi oblikuju čovjeka, osiguravaju mu manje ili više provjereni i na pozitivnim tradicijama kulturni i moralni životni put. Odnosi u grupi ili zajednici nisu završeni. Oni su otvoreni i time omogućuju pojedincu i grupi nove kreativne pokušaje i ostvarenja. Pripadati grupi i sudjelovati u njenim aktivnostima, doprinosti njenoj kulturi i etici, i tako individualno ili grupno participirati u kulturi humane zajednice, ideali su čovjeka i naroda. Put prema tim idealima nije lagan. On zahtijeva napor roditelja u obitelji, a u nacionalnim i državnim zajednicama nositelja vlasti, organizacija i institucija kao regulatora života u svim područjima ljudske kulture. Ovisno o autoritetu roditelja ili vlasti, mogu biti poticane pozitivne, stvaralačke strasti, iz kojih nastaju razvoji, ili negativne, destruktivne strasti, koje dovode do zastoja u razvoju, do konfuzije, rušilaštva i dezorganizacije.

Međutim, čovjek je otvoreni sustav, u stalnoj reformulaciji konceptualnih okvira, čija značenja su uvijek etička, bila ili ne bila shvaćena kao takva. Čovjek živi i radi u moralnom prostoru, unutar kojeg se može u određenom trenutku pokušati odrediti, što je dobro ili vrijedno, ili, pak, što treba učiniti ili čemu se treba usprotiviti. Čovjek nije samo organizam. To je biće koje ima razum, duhovnost, dušu i odgovornost. Čovjek se kreće u krugu pitanja koja traže orijentaciju k dobrom, a ona je viša od biološke potrebe. Ta moralna komponenta postojanja je ograničena kapacitetima za samoopservaciju i evaluaciju komunikacije, kojom se osigurava uloga promatrača i dozvola biti objekt promatranja. Iskustvo i tako nastala komunikacija vodi u kreaciju, u esencijalni ljudski put, u specifičnu različitost k civilizaciji i progresivnoj liberalizaciji, tajnama vitalnog potencijala uma (1, 6, 9, 14).

U takvim uvjetima čovjek ne funkcionira samo na niskoj razini veza, pokreta i biološke egzistencije. On ima i visoku, duhovno stečenu razinu funkcioniranja. Tamo gdje je čovjek upravo čovjek, on nema nikakve analogije sa životinjama. Tamo je nazočan čovjekov um i čovjekova duša. Sloboda, rasuđivanje i razum su čovjekova osnova. On posjeduje određenost, koja je prepuštena njemu samom. Otvoreni pojedinci i njihove zajednice su živi

sustavi, osjetljivi na potrebe za slobodom i pravima. To su ljudi spremni primiti odgovornost za kvalitetu života, za puni i slobodni razvoj, za puna i jednaka prava svakog čovjeka, za čuvanje tradicije i kulture, teritorija, jezika, i njihovo stalno usavršavanje. Kultura je skladna sinteza čovjekova povijesnog stvaralaštva, znanstvenog i umjetničkog, sveukupnost pojedinca i zajednice. Ona je usavršavanje i produljenje njenih bića, uma i osjeta, običaja i ukusa, ukupnost tvorbi u materijalnom i duhovnom životu. Ona nastaje iz odnosa prema autoritetima, zahtijeva odricanje nagonskih potreba, traži formu i idealne zahtjeve, koje treba slijediti i tada vodi zajednicu u socijalizaciju i civilizaciju. Uz unutar-nju prepoznatljivost i dobro razumijevanje, otvorenost prema drugim skupinama i pojedincima, kultura i moralne norme postaju subjektom ukupnih humanih dostignuća. Takva kultura ima svoje podrijetlo, identitet i životni prostor, svoj JA, koji se proteže na cijeli narod. JA kao temelj fizičke i kulturne egzistencije i konkretan psihički život. To je narodni duh, koji ima svoju volju, želje, osjećaje i razum. U njoj je djetinjstvo spontanost, plemenitost i jednostavnost; znak radosti, miroljubivosti i čistoće; simbol nevinosti.

Čovjekova nedovršenost, otvorenost, sloboda i njegove beskonačne mogućnosti - određuju put njegove stečene prilagodljivosti, zvane život kojeg sam stvara. Stvaralac i vjernik, biće koje se upravlja prema običajima, čovjek nema prostornih i vremenskih granica u spoznaji i stjecanju iskustva.

Ali, čovjek nije čisto racionalno biće. Njega nose prirodne neminovnosti koje prodiru do krajnjih ograna njezove duše, pa čovjek nije ni životinja ni anđeo, već ima obostrana određenja.

Čovjek može pasti i preživjeti velike osjećajne lomove, međutim čovjek ne ostaje miran. On je ipak sporo napredujuće biće sa stalnim promjenama u povijesnom smislu. Čovjeka i zajednicu, treba, znači, promatrati psihobiološki i zemljopisno, a svaki njegov aspekt kroz povijesno iskustvo (9).

Ratom ugrožena civilizacija

Rat je namjerno izazvana katastrofa, nepovoljan kontinuum, kojega prate i čine logori smrti, torture, zatočeništvo, progonstvo i izbjeglištvo; kronični napor; gubitak bliskih osoba, pozicije i postignuća, invalidnost i razaranje. Potaknut je destruktivnim silama ljudskog uma i neće prestati prije nego što prestanu misli o njemu. Pojedinci koji vode zajednice ili narode, svoje destruktivne sile ugrađuju u ideologije narodne revitalizacije uklanjanjem drugih, u naoružavanje i gospodarenje drugim i svijetom, u igru i kockanje s kulturnim dosezima čovječanstva i ignoriranje i negiranje ljudskih prava. Ratni stresori, svojom

snagom, iznenadnošću i trajanjem pogađaju pojedince, grupe, nacionalne i državne zajednice. Akumulirani prosječni stresori mogu poprimiti novu kvalitetu i prijeći u kronične stresore, kao što su u logorima smrti kronični i katastrofični. Pojedinačni, iznenadni i kratki, za koje se osoba nije mogla pripremiti, često su jakog intenziteta i razarajućeg efekta. U slučajevima grupne katastrofe, traumatski događaji su složeniji, jer uključuju veliki broj međusobno bliskih i voljenih osoba koje su poginule, silovane ili ranjene. Ovdje se pojavljuje dodatna psihološka trauma kroz osjećaj odgovornosti ili krivnje za smrt ili ozljedu drugih, a kada stresor uključuje tendenciju okrutnosti i nehumanosti, kao u slučajevima koncentracijskih logora ili napada, cjelina traumatskog iskustva je bolnija. Sličan osjećaj je i kod osoba kada se nađu u zamci, bez mogućnosti za borbu ili bijeg. Rat ugrožava prave vrijednosti: kulturne, moralne i duhovne; ljudsko dostojanstvo; obiteljsku, društvenu i ukupno stečenu simbolizaciju. Ratni leksikon je okrenut osvajanju, tlačenju i smrti, separaciji i dezintegraciji, niskom i nagonskom funkcioniranju, zastoju i rušenju ljudske civilizacije (3, 8, 10, 12, 15).

U ratu se sva ljudska prava, pa i prava djeteta, gase. Nevinoj, ranjivoj i ovisnoj djeci se zaustavlja razvoj ili se razvoj odvija u situacijama koje zahtijevaju drukčije ponašanje roditelja. Umjesto živjeti radosno u miru, igrati se, učiti i odrastati - djeca su izložena teškim stradanjima i traumatskim iskustvima, gladna i bolesna, zaustavljena u školovanju traže argumentirane odgovore. Roditelji su dužni djetetu dati odgovor i podvrći se njegovom najboljem interesu i dobrobiti. Tako se dijete i u ratnim uvjetima osamostaljuje u smislu odluka koje se njega tiču. Traži se dostojanstveno ponašanje u školi, obitelji i svakoj prilici, upornost i svijest.

Dijete je osjetljivo na utjecaje, ali nikada nije u potpunosti determinirano (3, 15).

Obrana civilizacije i konfrontacija agresoru

Zreo narod ne dopušta da dođe u pitanje njegova opstojnost. On vodi brigu o cjelini i pojedincu, unapređujući partnerstvo po moralnim normama, a ne stvarajući konflikte. Nekontrolirano prepuštanje užitku, temperamentu i raspoloženju nije put kulturalizaciji. Taj put vodi u bolest, propast i zablude, u izbjegavanje napora, u sumnju u vlastite sposobnosti. Prihvatiti kao dužnost borbu za svjetske konvencije o pravima i životu djece znači prihvatiti napor savladavanja vanjskih sila, koje donosi rat i pod uvjetom da nastanu određene morfološke i funkcionalne promjene, pa i smrt. Čovjek, obitelj i napadnuta zajednica moraju ovladati ratnim stresorima koji

ugrožavaju civilizacijske norme. Izbjegavanje otpora takvim stresorima i oslobađanje od civilizacijski adaptacijskog stresa je smrt kulture, naroda i širih zajednica. Stoga treba stalno saznavati o adaptacijskom ponašanju i humanim zakonima ponašanja.

Međutim, adaptacijski put može krenuti patološki. Tada pod snagom stresora otkazuju neurohumoralni mehanizmi i obrambene snage organizma. Tada su ugroženi temeljni motivi čovjeka, homeostatsko funkcioniranje, rast i razvoj. Strah, tjeskoba i panika; vegetativne i simpatičko adrenalne disfunkcije, sve do poremećaja duševnog i tjelesnog zdravlja te smetnji komunikacije - nastaju kao rezultat gubitka, frustracije i konflikata; pritisaka vanjskih sila što ih donosi rat, koji može ugroziti sposobnosti funkcioniranja čovjeka. Međutim, kriza stvaranja obrane obično završava sazrijevanjem ličnosti, što znači da ona nije samo opasnost, ona je i šansa, kako za zdrave tako i za bolesne. Jedan broj osoba, pa i zajednica, izbjegava opasnost i šansu, što je bliže bolesti nego zdravlju. Međusobno razumijevanje u društvenom i ekonomskom životu određene socijalne organizacije, sloboda, odabir i intenzitet veza; oblikovanje tradicije i društvene strukture specifičnih karakteristika u oblasti osjećanja, raspoloženja i načina mišljenja nije teret slobodne ličnosti nego pravo i čast, sigurnost i vrijednosti ravne vrijednosti života.

Pojava kompenzacijskih aktivnosti agresivnih ili regresivnih mehanizama obrane i racionalizacije, koja ide prema rezignaciji i gubljenju tla pod nogama i frustriranosti, znak je nezrelosti i izraz neriješenih ili neadekvatno riješenih konflikata, koje treba istraživati, prepoznavati i eliminirati.

Odgovor na agresiju je nada da će jednom biti bolje. To je krajnost prihvaćanja oružja za identitet, za jasne ciljeve slobode, za obnovu temeljnih elemenata čovjekove simbolizacije i simboličkih sustava u obitelji i religiji; socijalnim i političkim aktivnostima; seksualnosti, rođenju i smrti; uobičajenom ljudskom ritmu; vraćanje ravnoteže kreativnih i destruktivnih sila.

Napadnuti narod se tješi, brani, krijepi i jača iz ljubavi za obranu svoga naroda i mjesta, iz moralnog prava i dužnosti da ostane kod svoje kuće; sačuva svoj identitet, svoju kulturu i svoj jezik, svoje ime i vjeru, koja prava i dužnosti ima svaki čovjek.

Oni koji se na putu sazrijevanja (agresori) suoče s patnjama što ih nose zavist i ljubomora, pohlepa, destrukcija i mržnja - suočit će se sa sobom i uz otpor drugih otkriti i prepoznati podrijetlo regresivnih psihičkih sadržaja u obliku iracionalnih strasti. Katkad će ta iracionalno racionalna konfrontacija biti bolna i s gubicima na obje strane, to većim što do nje kasnije dođe.

Terapijski postupak mržnje što je nosi agresivni rat Srba i Srbije, može se okončati uz pomoć svjetske humane zajednice, svih koji sudjeluju i pridonose njezinim emocionalnim, intelektualnim, pravnim, znanstvenim i uopće kulturnim kapacitetima. Iracionalnim i razaračkim silama agresora, svjetska zajednica mora ponuditi realitet i racionalnu mogućnost rješenja, najprije svojih, pa onda i međunarodnih konflikata. Istraživanjem nacionalne psihologije, želja i tjeskoba; obrana i podrijetla ovih emocija - pojedinci i grupe, pa i cijela agresorska državna zajednica, će, vraćanjem u realitet, novim snagama krenuti prema zrelosti i izbjegavanju ambivalencije rješavanja konflikata racionalnim ili iracionalnim strastima i prepoznati "vođe", koje su u trenucima krize manipulirali njihovim primitivnim emocijama, koje su bile pokrenute rudimentarnim ideologijama (13).

LITERATURA

1. Bion WR. Iskustva u radu s grupama i drugi radovi. Biblioteka Psiha, Naprijed, Zagreb, 1983.
2. Eidelberg, L. Encyclopedia of Psychoanalysis, Free Press, New York, 1968.
3. Fleck S. The Family and Psychiatry. In: Comprehensive Textbook of Psychiatry, Ed. Kaplan I.H., Sadock J.B., Williams Wilkins, Baltimore 1985; 273-94
4. Fromm E. Umijeće ljubavi. Biblioteka Psiha, Naprijed, Zagreb, 1979.
5. Fromm E. Anatomija ljudske destruktivnosti. Naprijed, Zagreb, 1976.
6. Horney K. Neurotična ličnost našeg doba, Grafički zavod, Titograd, 1970.
7. Kelman H, Shainberg D, Horney K. U: Freedman AM, Kaplan MD, Sadock J.B. Comprehensive textbook of Psychiatry. William-Wilkins Co., Baltimore, 1975; 581-98
8. Klain M. Zavist i zahvalnost. Biblioteka Psiha, Naprijed, Zagreb, 1983.
9. Kovač Z. Prilog tumačenju ponašanja čovjeka u ratu godine 1991/92. u Hrvatskoj, Med Vjesn 1991;23 (3-4):107-116
10. Lifton RJ: The protean self, Basic Books, New York, 1993.
11. Mandić N, Delalle-Zebić M. Mržnja, Med Vjesn 1991;23(3-4):117-24.
12. Mandić N, Ebling Z. Stres i izbjeglice, Soc Psihijat 1992;20:69-80.
13. Mandić N. The immediate role of Psychiatric staff in the resistance, Acta Med Cro 1993;47:97-100.
14. Rasel B. Istorija zapadne filozofije, Kozmos, Beograd, 1962.
15. Thetford W N, Walsh R. Theories of personality and psychopathology schools derived from psychology and philosophy, In: Comprehensive Textbook of Psychiatry, Ed. Kaplan I.H., Sadock J.B., Williams Wilkins, Baltimore 1985;459-81.
16. Winicott DN. Dijete, obitelj i vanjski svijet. Biblioteka Psiha, Naprijed, Zagreb, 1980.

Abstract
FAMILY AND WAR STRESSFACTORS

Nikola Mandić

Psychiatric Clinic, Osijek Clinical Hospital

The author reviews the psychodynamics of human development in favourable conditions, from a gamete to maturity and creativity that are never final. He believes socialization, civilization and culture to be the results of the acquired human adaptability. In the course of one's life, that one creates alone and with the help of others, man is in the historic sense of a slowly but permanently changing nature.

War opposes human development, civilization, socialization and culture. The author believes that it is the obligation of man, regardless of the age, sex or race, both as an individual and as a whole community to put up an active resistance and to confront the initiators and protagonists of war and unfavourable conditions for human development. The paper discusses specifically the development of a child in favourable and unfavourable conditions.

Key words: family, war stressfactors